

دیگری‌زیستن در مناسک اربعین در نگاه تمدنی

علی الهی خراسانی

عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی

پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی

زمان معاصر شرایطی دارد که ما را به اندیشیدن درباره راه‌های به‌زیستی فرا می‌خواند. مهمترین ویژگی این زمان، پیوستگی زندگی و سرنوشت‌ها به یکدیگر است. در چنین شرایطی نحوه نگاه به «دیگری» و نحوه برقراری نسبت با «دیگران» اهمیتی بیش از گذشته دارد.

انسان‌ها رنج‌ها، نیازها و دغدغه‌های مشترکی دارند. برای قرار گرفتن در مسیر مطلوب باید ابتدا بر این این‌گونه امور تکیه کرد. مواضع و اندیشه‌های من، حتی اگر بوی فرهنگ و قوم و تاریخ من را بدهد، باید طوری طرح شود که در دیگران ایجاد همدلی کند. انسان‌ها به تدریج به محدودیت خود و محدودیت دیگران وقوف پیدا می‌کنند. باید شیوه‌ای در پیش گرفت که هرکس ضمن اظهار خود و داشته و پنداشته‌اش به نحوی سخن نگوید که گویی مالک حقیقت مطلق است. وقتی که «دیگری» سخنی گفت، فرد توجه داشته باشد که او هم بر اساس محدودیت‌های خود می‌اندیشد و بر اساس محدودیت‌های مخاطب به او بنگرد و انتظاراتش از او را بر آن اساس تنظیم کند.^۱

شرایط تکثر و تلاقی فرهنگ‌ها، مردم فرهنگ‌ها را با این واقعیت روبرو ساخته که دیگر مانند گذشته نمی‌توان تنها با وابستگی به اجزاء، عناصر و معانی پدیدآمده در یک فرهنگ زندگی را ادامه داد.

از سویی دیگر تمدن که صورت مادی فرهنگ و وجه بسط یافته و ماندگار و شبکه‌وار یک جامعه فرهنگی است بدون دیگری‌پذیری و دیگری‌زیستن امکان حیات و بقا ندارد. برای حرکت در افق تمدنی، باید با «دیگری» به «گفت‌وگو» نشست.

---

^۱ - علی اصغر مصلح، با دیگری، پژوهشی در تفکر میان فرهنگی و آیین گفتگو، ص ۱۴.

گفت‌وگو اساساً تلاشی برای یکسان‌سازی و یک‌دست بودن نیست و تمدن بر زندگی واقعی و تفاوت‌ها و تکثرها بنا و استوار می‌شود بلکه روند گفت‌وگو به تضادها و تفاوت‌ها، خشونت و نرمش، به عمق و آرامش، و به بلندی و پستی احتیاج دارد. برای گفت‌وگو، بزرگترین خطر در تمایلی است که سعی دارد صاحبان افکار دیگر و نظریات مخالف و منتقدان را کنار بگذارد. ایجاد فضا و ظرف مشترک بر مبنای اعتماد متقابل از آن جهت لازم است که محیط امنی برای بروز تنوع افکار و احساسات فراهم شود. در چنین محیطی امن است که نه تنها تکثر نظریات تحمل می‌شود، بلکه تنوع و گوناگونی، امکان پیدایش میدان آموزنده‌ای را فراهم می‌سازد.^۲

باری! مناسک اربعین و مواجهه با دیگری که محل تلاقی فرهنگ‌های متکثر و ملیت‌های گوناگون و قومیت‌های متنوع است، فضایی مناسب و امن برای تجربه دیگری‌زیستن و گفت‌وگو با دیگری است.

گفت‌وگو ارتباط گفتاری یا عمل ارتباطی دو فرد، فرد با گروه و یا چندین فرد با یکدیگر به وسیله بیان یا نوشته است. این ارتباط از طریق جریان و انتقال ایده و معنا در درون یا بین افراد و در میان جمع در مورد موضوع مشترک به منظور مفاهمه و روشن‌گری درباره این موضوع در فضای مشترک رابطه انجام می‌شود.^۳

مناسک اربعین در حرکت به سمت تمدن، می‌تواند تجربه‌ای ناب و پاک و والا در دیگری‌پذیری و گفت‌وگو فارغ از هر گونه تکبر و خودپسندی و استبداد و خودمطلق‌پنداری باشد.

دو چالش اساسی می‌تواند مانع شکل‌گیری تجربه گفت‌وگو از سوی جامعه ایرانی در مناسک اربعین باشد و نیز حرکت تمدنی در دیگری‌پذیری را کند سازد.

چالش اول: فقر گفت‌وگو و گستردگی فرهنگ تک‌گویی در جامعه ایرانی

چالش دوم: الهیات دیگری‌ستیز و دیگری‌گریز در برخی مکتب‌های فقهی و مسلک‌های عرفانی

یکی از نمونه‌ها و نمودهای چالش اول، تعصب‌های مذهبی و خشک‌اندیشی دینی و نیز تعصب‌های جنسیتی و تحقیر دیگری است. شخصیت خشونت‌گرا و استبدادگر مانع هرگونه گفت‌وگو با دیگری خواهد شد. افزایش

---

^۲ - مارتینا و یوهانس هارتکه مایر، باهم اندیشیدن راز گفتگو، ترجمه فاطمه صدر عاملی (طباطبایی)، ص ۵۴.

^۳ - حسن قاضی مرادی، شوق گفت‌وگو و گستردگی فرهنگ تک‌گویی در میان ایرانیان، ص ۱۵۶.

آمار خشونت و نیز افزایش طلاق در شهرهای مذهبی حاکی از آنست که جامعه از فقر گفت‌وگو رنج می‌برد. برای رسیدن به تمدنی فراگیر و ماندگار باید تجربه گفت‌وگو و دیگری‌پذیری را در جامعه و به‌خصوص در شهرهای مذهبی افزایش داد و با تعصبات کور مذهبی مبارزه فرهنگی کرد تا بتوان در مناسک اربعین دیگری‌زیستن را رقم زد.

نسبت به چالش دوم، مکتب‌هایی در فقه اسلامی وجود دارد که با دیگری در غیر مسلمان به قتال و ستیز می‌پردازد. برخی خوانش‌های سنتی که از شهرت فقهی برخوردار است تصریح می‌کند که حکومت اسلامی در صورت قدرت باید با کفار و مشرکان بجنگد و اگر پیروان ادیان دیگر جزیه و مالیات ندادند و یا مشرکان اسلام نیاوردند آنان را به قتل برسانند. در این خوانش‌ها پیروان مذاهب و فرق نیز رسمیت حداقلی دارند. دیگری در این خوانش‌ها همواره در حال سرکوب و تحقیر است که در جامعه از فقه به‌صورت هنجارهای فرهنگی تبدیل می‌شود.

همچنین برخی مسلک‌های عرفانی چالشی جدی و تاریخی فراروی گفت‌وگو با دیگری است.

گفت‌وگو پدیده‌ای فرهنگی است و میزان شیوع، ساختار هنجاری، قواعد، حدود و حوزه‌های آن به‌وسیله ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی تعیین می‌شود. اندیشه‌های عرفانی از نظر تاریخی نقش مهمی در ساختمان و جهت‌گیری‌های فرهنگ ایرانی ایفا کرده است و درک بسیاری از چارچوب‌های فرهنگی ما وابسته به شناخت این ادبیات پرنفوذ است. در ادبیات عرفانی گفت‌وگو «آیین درویشی» توصیف می‌شود، زیرا نشانه‌هایی از «هوس» و «منیت» در آن نهفته است. صوفیانی چون غزالی گفت‌وگو در مباحث فکری را «علم خلاف» نامیده و آن را موجب تکبر قلمداد کرده‌اند. ادبیات رمزی صوفیانه «سخن‌گفتن» و دیالوگ را همچون افشای سر و راز الهی، نشانه ناخویشتن‌داری می‌داند. عرفا به‌جای زبان اجتماعی و گفت‌وگوی چند جانبه، زبان‌های ناکلامی و غیربیانی و گفت‌وگوی یک‌جانبه یا شنیدن را ترجیح می‌دهند و حدیث نفس را از گفت‌وگوی با دیگری برتر می‌یابند. بدین ترتیب، «سکوت» در عرفان همچون یک ارزش دینی مطرح می‌شود.^۴

^۴ - محمدامین قانع‌راد، پیدایش روشنفکر گفت‌وگویی در ایران؟، مذهب روشنفکران و الهیات سکوت، ص ۳۳.

در نتیجه باید تلاش کرد با برطرف کردن این چالش‌ها و بسط و ترویج فرهنگ گفت‌وگو و دیگری‌پذیری در جامعه، مناسک اربعین به‌مثابه فضای عمومی و امن برای گفت‌وگو و دیگری‌زیستن رقم بخورد. مسئولان امر تمهیدات و مناسب‌سازی این تجربه را در مسیر پیاده‌روی ایجاد نمایند؛ راهبردها و برنامه‌هایی اتخاذ گردد تا تجربه دیگری‌زیستن در مناسک اربعین در جامعه ایرانی امتداد و استمرار پیدا کند تا حرکت تمدنی تسهیل گردد.